

Opponensi vélemény

Tringli István: Hatalmaskodások a középkori Magyarországon című

MTA doktori értekezéséről

Tringli Istvántól először 1994-ben olvashattunk a hatalmaskodásról a História című folyóiratban. A téma tehát régóta és kiemelten érdekelte. Ha ma elolvassuk azt a nagyon rövid, kifejezetten ismeretterjesztő céllal megírt cikket és mellé tesszük akadémiai disszertációját, plasztikusan látszik, hogy az akkor fiatal kutató szerző téma iránti határozott érdeklődése, problémalátása már 1994-ben megvolt, és az ezt követő 25 esztendő tulajdonképpen az alapos kidolgozásához kellett. A disszertáció ismeretében határozottan állíthatom, hogy a szerző minden korábbi munkája – legyen az Pest megye története vagy a Perényi oklevéltár – csupán előtanulmány volt ehhez a *magnum opushoz*. Az évek során különböző témák feldolgozásakor keze ügyébe került oklevelekben felbukkanó hatalmaskodások említéseit tudatosan gyűjtötte, és a „téglákból” mostanra érett meg a felépítmény. Évek óta nagyon vártuk már, hogy tető is kerüljön erre az épületre – az időközben megjelent előtanulmányok sejtetni engedték, hogy egy-egy részfejezet elkészült – , a kollégák nem értették, hogy mit kell még ennyi ideig piszmogni ezzel az anyaggal. Ha végig olvassuk a művet – és itt rögtön le kell szögezmem, hogy ne számítsen senki habkönnyű olvasmányra – igazat kell adnunk a szerzőnek: ahhoz, hogy ez a könyv jelen formájában így összeálljon, tényleg ennyi időre volt szükség. A disszertáció egy hosszú alkotói folyamat végeredménye, kár lett volna öt évvel ezelőtt beadni, amikor még csak 300 oldalnál tartott, bár úgy vélem, hogy már az a változat is elegendő lett volna az MTA doktori cím elnyeréséhez.

Kezdjük a számokkal. Az előttünk fekvő mű 668 oldalas és 2018 lábjegyzetet tartalmaz, majdnem kétmillió karakter terjedelemben, és a szerző csaknem 400 DL és körülbelül 150 DF oklevelet idézett és elemzett a kiadott forrásokon túl. A szakirodalmi jegyzék minden mérvadó művet tartalmaz. Nem adott külön fejezetet a korábbi szakirodalom bemutatásának, csupán a 18 oldalas *Bevezető*ben szorított helyet a téma legfontosabb historiográfiai előzményeinek. Ennek oka, hogy bár minden középkorkutató szembesül a forrásokból a „hatalmaskodások” nagy számával és „szörnyűségeivel”, de magáról a

középkori jogintézményről nagyon keveset írtak, azt is főként jogtörténészek. A disszerens ezeket foglalja össze röviden, de nagyon diplomatikusan nem tér ki a hatalmaskodások széltében-hosszában elterjedt általános történelmi interpretálására, amely szerint a hatalmaskodás olyan „erőszakos cselekedetek” sokasága, amikor valaki hatalmával, testi erejével visszaélve más tulajdonában vagy testi épségében kárt tett, vagy korlátozta annak jogait. Ezt az erőszakkal történő akaratérvényesítést jogtalannak és törvénytelennek tartották ugyan, de mégsem számított büntettnak. A törvényekkel próbálták ugyan kordában tartani a jelenséget, de ez általában nem sikerült. A hatalmaskodási eseteken szívesen „időzik” a történetírás, mindig naivan rácsodálkozik, hogy szinte az egész nemesi társadalmat érintette a főuraktól kezdve a kispapokig, legyen szó akár egy korszak bemutatásáról, egy főúr vagy püspök életrajzáról, egy megyei nemesi életkép szemléltetéséről vagy egy falu vagy város történetének megírásáról. A lokális történetekben különösen sokszor előkerül, hiszen van olyan település, amelynek? pápai tizedlajstromban való első említése után már csak néhány hatalmaskodási oklevél őrizte meg a középkori élet nyomait. Részben az erőszak a középkornak – szögezik le mindenütt –, de ez mai szemmel nézve mind jogtalan volt. Szegény jobbágyok szenvedtek is emiatt eleget. Tringli könyvének elolvasása után minden történész a fejére üt: mindent elhittünk a forrásoknak eddig. Tringli 1994-es cikkében még nem volt benne a lényeg, a jogos erőszak fogalmának leírása. A mostani disszertáció lényegében erről szól, ezt írja le. Azért az előtanulmányokban már lehetett róla olvasni korábban is, az 1998-as levelesítő jegyzék Zalából cikkében például megfogalmazta a disszertáció fő téziseit. Érdemes idézni:

„A középkori jogfelfogás pontosan különbséget tudott tenni a gonosztevők és a hatalmaskodók között. Az önálló jogágként nem létező „büntetőjog” csak az előbbivel foglalkozott, a hatalmaskodások azonban a mai felfogás szerinti polgári jog körébe tartoztak. A magyar hatalmaskodás szó és latin megfelelője is (actus potentarius) látszólag egy büntetendő cselekményt jelölt. A valóságban a középkorban aligha élhetett úgy egy hosszabb életű tekintélyesebb birtokos, hogy egyszer sem nyúlt volna a hatalmaskodás eszközeihez. Más kérdés, hogy ilyenkor ő arra hivatkozott, hogy jogos indokkal (ex justa causa) alkalmazott erőszakot, mégha ennek során akár emberhalál is esett. A bíróságok elsősorban nem a hatalmaskodás során elkövetett cselekményeket mérlegelték, hanem azt, hogy mi vezetett a konfliktushoz és hogy melyik fél használta jogosan az erőszakot. A

pervesztesnek nyilvánított felet marasztalták csak el hatalmaskodásban. A gyakorlatban a hatalmaskodások túlnyomó többségében a felek fogott bírák útján kiegyeztek egymással. A 15. században több jelentős intézkedést tettek a hatalmaskodás felszámolására, elsősorban a perjog eszközeivel próbálták visszaszorítani. A főhatalom fokozatosan bejelentette igényét az erőszak alkalmazására, az alattvalókat eltiltotta tőle. Az állam ott kezdődik, ahol a hatalmaskodás megszűnik. Az ősi jogszokáson alapuló hatalmaskodást lassan eleve büntetendő cselekményként kezelték, kriminalizálták.” (Levéltári Közélemények 1998. 18) Az ezt követő szakirodalom tehát észrevehette volna, hogy van egy, a jogtörténészekről markánsan különböző felfogás a kérdéstről. De mégsem figyel fel rá, továbbra is a régi vágányon ment a hatalmaskodások értelmezése.

A szakirodalom bemutatására tehát nem sok szót vesztegel a disszertáció, ezt akár ítélnék hiányosságnak is, hiszen csak nagyon udvariasan és röviden írja le a korábbi megközelítéseket. Hiányosság helyett valójában azonban inkább tapintatnak tekintsük ezt az eljárást, rögtön kiderül, hogy miért. Mivel nemcsak a magyarországi történetírásra jellemző a fenti – nevezzük hagyományosnak – gondolkodásmód a hatalmaskodások megítélésében, hadd idézzek most egy külföldi történészt, aki a *Banatica* című neves szakmai folyóiratban publikált 2014-ben egy cikket a hatalmaskodásról, amit Tringli nem idézett. Sokatmondó a tanulmány címe: *Cum manibus armatis. Facets of Violence in the Medieval Banat*. A tanulmány azt fejtegeti, hogy az erőszak mennyire része volt a középkornak és Nyugat-Európában a brutalitást kiváltó tényezők vizsgálata a nyugati történetírás nézőterébe kerültek (*Violence in Medieval Society*. Woodbridge, 2000; Warren C. Brown: *Violence in Medieval Europe*. London-New York, 2010). Megállapítása szerint térségünk kutatói kevésbé érdeklődtek e szempontok iránt. A tanulmány a bánáti hatalmaskodásokat igyekszik megragadni, az ismert források alapján, mert „ez minden társadalmi kategóriát érintett, a legelesettebbektől kezdve előkelő az nemesektől a kis falvak jobbágyaiig”. A cikk szerzője 14. századra vonatkozóan mintegy 60 esetet talált a kiadott anyagban, a kiadatlanul együtt becslése szerint 100 körüli esetszám lehetséges. Tipologizálási javaslata alapján beszélhetünk egyéni erőszakról és kollektív erőszakról, miközben az erőszak megnyilvánulási formái szempontjából megkülönböztethetünk a javakkal, állatokkal és emberekkel szembeni erőszakot. Eszerint tárgyalja az eseteket, megállapítása szerint a csoportos erőszakoskodás valójában a hatalom megnyilvánulását jelentette, a legvalószínűbb cél az volt, hogy a

konfliktushelyzetben az ellenfél területe felett biztosítsák az ellenőrzést, az anyagi bázisának elpusztításával. Megkülönbözteti a verbális és a fizikai agressziót. A forrásokból sikerül megállapítania, hogy a verbális agresszió szinte mindig fizikai erőszakba torkollott, a sértő szavak csupán egy előzményt jelentenek a nyers erőszak elszabadulásához. Megállapítja, hogy a főnemesek – a Himfyek, a Dóczyak, a Dánfyak, Macedóniai Dancsok, a Harasziak – folyamodtak ehhez a fajta erőszakhoz. Bizonyos családok gyakori részvétele a konfliktusokban azt is jelentheti, hogy másokkal szemben ők hajlamosabbak voltak az erőszakra. Mi az erőszakoskodás oka? A szerző szerint általános emberi okok: irigység, féltékenység, bosszúvágy, régebbi tettek megbosszulásának vágya vagy egyszerűen az eufórikus állapotok által kiváltott, hirtelen támadt erőszakos indulatok. A célok között vezető helyen a tulajdon elleni erőszak (Violence against property) szerepel. Ez egy nagyon hatékony stratégia volt mindenki számára, aki minél nagyobb kárt akart okozni másoknak. Sorra veszi, az állatok, emberek elleni erőszakot, és az erőszakkal szembeni igazságszolgáltatási kontrollt. Szerinte általánosságban elmondható, hogy az erőszakot az illetékes megyei tisztviselők tudomására hozták, de mivel a hivatalnokok maguk is elég gyakran erőszakos és elítélendő cselekményekben vettek részt, ez nem jelentett megoldást. Itt szerepel egyedül az actus potentiarii kifejezés, hatalommal való visszaélés (the so-called abuse of power) értelemben. Az erőszakot olyan deviáns megnyilvánulásnak tartja, amely a politikai vagy társadalmi akarat kifejezésének elfogadott társadalmi eszköze is. Adrian Magina szociológiai ihletésű megközelítése lényegét tekintve jól képviseli az egész eddigi történetírási szakutcat a hatalmaskodás jogintézményének megértését, pontosabban meg nem értését illetően. Magyar szerzőt is idézhettem volna, szándékosan nem így tettem. Azt gondolom, hogy csak így, a kétfajta megközelítést egymás mellé állítva tudjuk reálisan értékelni Tringli István disszertációját, hiszen a román szerző is pontosan ugyanabból az okleveles anyagból dolgozott, mint Tringli.

A disszerens a történetírás „hatalmaskodás” fogalmát, jogintézményét, de egyáltalán az erőszakfogalmat teljesen új megvilágításba helyezi: azt mondja, hogy a középkori világnak alapvető alkotórésze volt a jogos erőszak alkalmazása. A magán erőszak középkori rendszere jogos védelem volt: a birtokos – a nemes, az egyház, a paraszt és a polgár nem egyformán, de a maga szokásai szerint mindegyik – megvédte saját vagy faluja, egyháza, városa jószágait. Csakhogy ami az egyiknek jogos tett, a másik embernek jogtalanság. És itt a

hatalmaskodás lényege: a hatalmaskodás törvénytelen és jogtalan cselekedet volt, amelyet büntettek, de a büntettektől mégis megkülönböztették őket. Ez utóbbiak a mai bűncselekményekhez hasonlóak voltak. A hatalmaskodás azonban nem volt büntett, a hatalmaskodó nem volt gonosztevő. A rabló, a gyilkos, ha elfogták és tettét rábizonyították, a középkorban nem sok jóra számíthatott, többnyire életével fizetett cselekedetért. A hatalmaskodás azonban vitatott erőszak volt, a miatta folytatott per pedig alig különbözött azoktól a perekől, amelyeket ma polgári pereknek hívunk.

Tringli rámutat, hogy „a belső béke fenntartásához nem tartozott hozzá a modern értelemben vett karhatalom. A király bíraskodott, közvetített, intézkedett, de az erőszakot kinek-kinek magának kellett gyakorolnia. A középkor a magán erőszak világa volt. Ha ezt az erőszakot valaki magára nézve sérelmesnek érezte, azt hatalmaskodásnak nevezte, és megtehetette, hogy jogorvoslatot kért miatta a királytól mint a legfőbb bírótól. Az egyedi ügyekben megtörtént erőszak jogosságát gyakran vitatták a középkori királyok alattvalói, de általánosságban senki sem kérdőjelezte meg, hogy ennek így kell történnie. A magán erőszak rendszere maga volt a jog, a megőrzendő régi, jó szokás.” (320.)

Mi különbözteti meg a jogos önvédelmet és jogtalan erőszaktól? „Az önhatalom és a hatalmaskodás elvileg mégsem azonos. Azonos lehet a tett, de óriási különbség van köztük: az önhatalom lehet jogszerű, így a társadalom által tolerált, mi több, elvárt, a hatalmaskodás azonban csak jogszerűtlen lehet. Egyedi esetben azonban ennek az eldöntése igen nehéz, hiszen ugyanaz a tett az erőszakot alkalmazó fél szerint jogszerű, az azt elszenvedő szerint ellenben hatalmaskodás. Az erőszak elkövetője vagy az azzal fenyegetőző ember a tett válasz jellegére apellált, arra, hogy ő csupán helyreállította azt a rendet, amelyet az bontott meg, akivel szemben kénytelen volt erővel fellépni. Az erőszak kárvallottja csak azt az erőszakot mondta el, amelyet elszenvedett a másik féltől, és ezt hatalmaskodásnak nevezte. Míg elvileg egy önhatalmú tett vagy jogos, vagy hatalmaskodás, egyedi esetben egyszerre akár mindkettő is lehetett. A legjobb megoldás abban a kérdésben, hogy egy tett jogos önhatalom volt-e, avagy hatalmaskodás, a megegyezés volt. Ha másként nem ment, a megegyezés kikényszerítése útján. Látni fogjuk, hogy szinte minden eszköz ezt próbálta elérni.” (367.)

Ezek a disszertáció kulcsmondatai, lényegében már 1998-ban készen voltak. Tringli disszertációjának jelentőségét az adja, hogy mostantól az oklevelekben szereplő erőszakról

és egyáltalán a középkori világról gyökeresen másként kell gondolkoznunk, mint előtte. A könyv megjelenése – nemcsak magyarul, hanem mindenképpen angolra kell fordítani, hogy mielőbb befejeződjenek a sületlenségek a határon túli történetírásban és idehaza is – után, aki a hatalmaskodásokhoz nyúl, két dolgot tehet. A talált forrásait beilleszti Tringli rendszerébe és leírja: „ahogy Tringli István megállapította...”. Esetleg, ha sikerül olyan forrást találni valakinek, ami a fehér foltokat színesíti, vagy a megyei, a közgyűlési, a vajdai, a szlavón és macsóói báni törvényszék perjogi eljárásának vizsgálatával lehet picit árnyalni a képet. Más megoldás nincs. A váz, az alap úgy gondolom, hogy megdönthetetlen.

A disszertáció egy teljes rendszert alkot, ahol a források különböző fajtáinak megvan a maga helye. A szokásjognak, a dekrétumoknak, a Hármaskönyvnek, a Négyeskönyvnek, a sok panaszlevélnek és a kevés ítéletlevélnek. A munka egyik legnagyobb erénye, hogy elhelyezi a rendelkezésre álló forrásokat a rendszerben és meg tudja magyarázni jellemző tulajdonságaikat vagy fogyatékoságaikat. Látja a lényegét, a források mögötti, egykor volt, mára eltűnt valóságot. Forráskezelése egy új módszertant ad a kezünkbe. Fontosak ezek a megállapítások, módszertani fejtegetések a könyvben.

„Az ítéletlevelekben csak annyit írtak le, amennyi a per és az ítélet jogszerűségét utólag is bizonyította. Miként eddig is, a megtörtént eseményt rekonstruáljuk. Vizsgálatunk tárgya elsősorban nem az ítéletlevél, hanem maga az ítélet, ezt azonban csak az ítéletlevelek és a jogkönyvek alapján tudjuk leírni.” (501.)

A történész számára mindig kulcskérdés, hogy a vizsgálat tárgyáról miről miért maradt információ vagy éppen miért nem: „Ritkán, de egészen a 14. század végéig előfordult, hogy a király földesúri alattvalóit a királyi kúria elé idézték. E pereknek fennmaradtak az írásos forrásai a másik peres fél családi levéltárában. Ezzel szemben a nem királyi földesúri alattvalók hatalmaskodásaiért vagy a földesurakat tették felelőssé, vagy az úriszék előtt tárgyalták őket, ahol jó ideig semmiféle írásos feljegyzés nem készült. Ha pedig a kései középkorban készült is, azt nem vagy alig őrizték meg.” (339.)

„Az a legfontosabb, hogy ahhoz képest, hogy milyen sok hatalmaskodást ismerünk, csak elenyésző a ránk maradt végső ítéletek száma. Még a késő középkorban is akad olyan esztendő, hogy egyetlen ilyen ítélet sem maradt ránk. A hatalmaskodási perek túlnyomó

többsége nem jutott el a végső ítélet kihirdetéséig, mi több, csak elenyésző részében hirdettek ítéletet.” (535.)

Tringli történetírói módszerének lényege, hogy szét tudja választani az egykori valóságot és a valóságról fennmaradt források információit, érti a források nyelvezetét és itt nem a grammatikai megértésre gondolok. Egy példa a sok közül: két egyházi birtokos, ráadásul ugyanahhoz az egyházhoz tartozó birtokos egymás között birtokcserét hajt végre 1335-ben. Az esztergomi káptalan őrkanonokja elcserélte egy birtokát az esztergomi érsek bizonyos jövedelmeiért, mert az oklevél szerint „a birtokokat a hely távolsága, messzesége, valamint a környéken lakó nemesek támadásai miatt nem tudja megvédeni és igazgatni úgy, ahogy azt tartoznák és kellene”, az egyik birtok jobbágysait pedig „a latroktól és rablóktól” nem tudja megvédeni. Tringli magyarázata: „Eddig rendben levőnek is találnánk az ügyletet, azonban a custodia eme birtokai minden oldalról érseki földekkel voltak körbevéve, úgy, hogy határjelek sem választották el az őrkanonoksági és az érseki földeket. Ebből aztán nem nehéz kitalálni, hogy a custos birtokát zaklató nemesek érseki prediálisok voltak, a latrok és rablók pedig az érsek jobbágysai közül kerültek ki. A csere érvényességén azonban ez nem változtatott, lényege ugyanis az az elv volt, hogy a birtokos kötelessége a védelem. Ami távol fekszik a birtokos székhelyétől, azt ő nem tudja megvédeni, amit pedig nem tud megvédeni, azt a szomszédok megpróbálják elidegeníteni.” (138.)

A forrás nem azért van, hogy elhiggyük, amit mond, hanem, hogy megértsük a mögötte lévő valóságot. Hadd hozzak néhány jellemző mondatot: „Előbbre viszi a kutatást, ha megérteni, és nem meghaladni akarjuk a múltbéli dolgokat.” (473.) „A panasz mindkét eleme, a formulák és az adott ügy leírása egy fiktív eseményt adott elő; azt, ahogy a valós eseményt a panaszos fél a saját érdekében a bírósággal láttatni akarta. Különösen igaz volt ez a földesúri alattvalók szerepére.” (322.) „A formulák mögött ezúttal is az életet kell keresnünk.” (606.)

„Csak nagyon kevés olyan középkori hatalmaskodási ügyünk van, amellyel kapcsolatban született összes irat a rendelkezésünkre áll. Az ítéletlevelek hossza és bőbeszédűsége mindig látszólagos, valójában az okleveleknek és a szóban elhangzottaknak a kivonatát adják, azaz tárgyalási jegyzőkönyvek. E jegyzőkönyvek azonban csak a számukra fontos kérdésekről tudósítanak, a részletek vagy a per más irataiból derülnek ki, vagy abból sem, így azokat más ügyekről fennmaradt iratokból, analogikus módszerrel kell pótolni.” (382.)

Tringli forráskezelésének egyik legfontosabb értéke, hogy a forrásokat bátran újraértelmezi: „Az 1486-osnak tartott, valójában a 16. század első felében összeállított nádori cikkelyek egy sokszor félreértett helye szerint a nádor feladata volt, hogy meghallgassa a követeket (oratores) és válaszoljon nekik, ha a király nem akarta volna őket fogadni. Szó sem volt itt külföldi követekről, hanem a királyi személyes kihallgatásokon megjelent szószólókról, az audiencia pedig nem a külföldi követek fogadását jelentette, hanem a hazai kérelmezőké.” (558.) Eddig mindenki külföldi követeket értett az oratoresen.

Pontosan el tudja választani az egyedi eseteket az országos jelenségektől: „A nagyfalui szerződés tartalma egyáltalán nem volt különleges. Ezt láttuk az eddigi összes hatalmaskodási esetben, ez érvényesült az egész országban.” (336)

Mit értek az alatt, hogy a disszerens hatalmaskodás-koncepciója egy teljes rendszert ad? Nemcsak azt, hogy a jogintézmény minden fontos körülményét leírja, elemzi négy jól elkülöníthető fejezetben, hanem azt is, hogy a hatalmaskodásokat az országos történet keretében, az államalapítástól az újkorig terjedően vizsgálta, és a hatásukat tekintve a legsúlyosabb kérdéseket is feltette. Nézzük az utóbbi szempontot, mert ez rövidebb. „A hatalmaskodások végigkísérték az egész középkori magyar történelmet. Vajon e rendszeresen elkövetett erőszakos tettek okoztak-e akkora pusztítását, mint a háborúk? Elképzelhető-e, hogy országos viszonylatban statisztikailag mérhető a hatalmaskodások okozta kár? Beszélhetünk-e arról, hogy a hatalmaskodások olyan állandó belháborút jelentettek az országnak, amely a középkor végi pusztásodás okozója volt?” És erre a választ is megadja: „A hatalmaskodások nem voltak sem a külső, sem a belső pusztásodás okozói, nem vezettek országosan jelentős népességfogyáshoz, nem szabták át az ország településtérképét. Igaz ez még a belháborúk, a zavaros idők hatalmaskodásaira is.” (300.) Nagyon súlyos mondatok ezek, amit eddig nem mert leírni senki.

Nézzük most a „rendszer” leírását. A disszertáció – a Bevezetőt követő – négy nagy, jól elkülöníthető fejezetben tárgyalja a témát. Az elsőben a hatalmaskodások törvényes alapjait tisztázza. Jogintézményeket ír le, amelyek a magán erőszak megengedett szokásai szerint működtek: a lefoglalás, a represszália, a mezei és erdei kártételek elleni védekezés, valamint a nemesi birtok védelmének. A II. fejezet a hatalmaskodás fogalmát írja le, elemzi az ezzel kapcsolatos jogforrásokat a 11. századtól egészen az újkorig. A III. fejezet 23 alfejezetben vizsgálja a „hatalmas tettek”-et. A IV. fejezet 20 alfejezetben veszi sorra a hatalmaskodások

elsimítésének eseteit. Vegyük észre, hogy maga a „hatalmas tettek” fogalom is új, tudatos szóválasztás eredménye. Azt gondolom, hogy ez a disszertáció legfontosabb fejezete, a lényegi mondandó itt sűrűsödik. Az előző fejezetben, a hatalmas tettek leírása során elsősorban az erőszakkal élő fél cselekedeteit és motivációját vizsgálta, ebben a fejezetben azonban az erőszakos tettet elszenvető felet kíséri végig azon az úton, ahogy igazságát kereste. Vizsgálódása nagy részét a per elemzése teszi ki. Nem általános perjogot ad elő, hanem csak azokat a szokásokat veszi számba, melyeket a hatalmaskodás miatt indított per során követtek. A magyar forrásadottságokat miatt a 11–12. század pereiről nem beszél, csak a későbbi évszázadokéről, elsősorban a 14–15. századéről, ezek közül is csak a kúriai perekről. Az utószóban pedig szélesebb összefüggésbe helyezi témáját. De nem a nemzetközi történetírásban ma divatos erőszakutató összefüggéseibe ágyazottan – holott az értekezés Magyarország középkorának (és tegyük hozzá koraújkorának) birtok- és személyvédelmi erőszakrendszerével foglalkozik –, hanem az európai történelemben ágyazottan: „A saját erőszakon alapuló jogvédelem az európaiak természetes állapota” volt. Magyarországon már az államalapítás előtt létezett és az erőszak állami monopóliummá válásakor, a kora újkorban szűnt meg. Az utószó jogtörténeti megállapításai nem mindenben kompatibilisek a forgalomban lévő jogtörténeti tankönyvek megállapításaival, de minden bizonnyal igazabbak. Tringli történetírói látásmódjának kvintesszenciáját kapjuk meg benne. Nemcsak a Fehdevel történő összehasonlítás miatt érdekes ez a fejezet a nemzetközi történetírás számára, hanem számos egyéb vonatkozásban is. És itt ismét hangsúlyoznom kell, hogy bár a magyar középkorról szól a disszertáció, de nemcsak magyaroknak. Tringli munkája európai keretekben értelmezhető, és bátran kijelenthetjük, hogy a nemzetközi történetírás számára is fontos mondandója van.

A továbbiakban a disszertációnak olyan aprónak tűnő értékeit szeretném kiemelni, amely a magyar történetírás vitáihoz nyújtanak szempontokat, illetve állást is foglalnak számos vitatott kérdésben. Ezek mind a hatalmaskodással összefüggésben kerülnek elő a szövegben, de érzésem szerint a háttérben vannak, nem terelődik rájuk kiemelt figyelem, pedig megérdemelnék. És itt kérek sort arra, hogy a megfogalmazást illető kritikai megjegyzéseimnek is hangot adjak annak érdekében, hogy a disszertáció könyvvé formálását elősegíthessem. Elsőként a disszerens Verbőci-értelmezését kell megemlítenem. (Megjegyzem, hogy a név fonetikus átírásával teljes mértékben egyetértek, a dupla W-s, y-os

alak már a múlté.) Azt gondolom, hogy ma – a jogtörténéseket is beleszámítva – Tringli István ismeri és érti legjobban a Hármaskönyv és az ezt három évtizeddel követő Négyeskönyv fogalomrendszerét. Ha ebből a szempontból nézzük végig a művet, szinte minden paragrafus pontosabb értelmezéséhez találunk benne adatokat. A könyv alapján egy szövegmagyarázatokkal ellátott Hármaskönyv és Négyeskönyv kiadást nagyon gyorsan el lehetne készíteni. Nyilván erre a feladatra a disszerens volna a legalkalmasabb. Tiszta képet kapunk a jogszokások kialakulásáról, rögzítéséről, szinte mindenre magyarázatot ad, mi miért szerepel benne úgy, mi miért nem került bele egyikbe vagy a másikba.

A másik fontos megfigyelése az 1440-ben átírt ún. keltezetlen királyi tanácsi határozatra vonatkozik. A szöveg datálásának kérdésével kapcsolatosan mára már kiterjedt irodalom létezik, miután Engel Pál kétségbe vonta a 14. századi eleji eredetet. A szöveget Tringli szerint „valamikor 1439-ben, de lehet, hogy csak 1440-ben alkotta meg a királyi tanács”. (127.) Az egész mű ismeretében belátjuk igazát: a határozat szövegére sokszor hivatkozik (legfontosabb előfordulások: 163., 413., 460-461., 520., 526., 553., 593., 599.) a különböző vizsgált fogalmak elemzésénél és a puzzle-darabkákat csak úgy tudta egységes képpé formálni, ha a tanácsi határozatot Albert törvénye utáni időszakra keltezte. A hatalmaskodás alapos feldolgozása kellett tehát ahhoz, hogy a szöveg kronológiája tisztázódjék. Ezt az eredményt mindenképpen hangsúlyozni kell a disszertáció értékei között. A határozat említéseikor azonban hiányérzetem van, mert a szétaprózott tárgyalás során kutatni kell a szövegben a datálásra vonatkozó érveket. A II. fejezetben kerül elő először a határozat a *Kisebb és nagyobb hatalmaskodások* című alfejezetben, itt hozza a szöveg kiadását és irodalmát is a 388. jegyzetben és a fent idézett megállapítást is. Majd a 163-164. oldalon ismét elemzi a határozat szövegét a hatalmaskodások törvényi említése kapcsán, majd sokkal később, a IV. fejezetben a perjogi résznél a kikiáltott közgyűlések tárgyalásakor azt írja, hogy „lejjebb még részletesebben kifejtjük, hogy ez feltehetőleg egy Albert király alatt készült törvényjavaslat, melyet I. Ulászló tett törvénné” (413.). A 460-461. oldalon megint előkerül röviden, és itt a jegyzetben már „az Ulászló törvénykönyvében átírt határozat keletkezéséről szóló évszázados vitát” ezzel lezárultnak tekinti. A vita kapcsán utal a korábbi fejezetben idézett művekre. A későbbiekben is jönnek még elő szempontok. Azt hiszem, hogy a dolog jelentősége és a szöveg koherenciája megkívánná azt, hogy a kiadásban az első

említéskor, a lábjegyzetben a szerző röviden foglalja össze a keltezés lényegét, vagy utaljon arra, hogy még mikor és hol kerül elő a probléma.

Harmadszor a szerző *curia-aula* fogalom értelmezését emelem ki. (443., 557.) Teljes mértékben egyetértek azzal, amit a 443. oldalon ír, hogy a középkori királyi udvart funkcionálisan két részre osztották, aulára és curiára. Az előbbi a király magán udvartartását jelentette, az utóbbi a király nevében a nyilvánosság előtt folyó tevékenységet, elsősorban a bíraskodást és a vele sokáig összefüggő törvény- és rendeletalkotást, azaz a királyi tanácsot és az országgyűlést is. Ezt követően Tringli István pontosítja a két fogalom használatát. Amit hiányolok, az a hivatkozásokkal kapcsolatos, azok leegyszerűsítése. Kubinyi András Mátyás-kori államszervezetről írt tanulmányára és Csukovits Enikő Anjou Károly monográfiájára hivatkozik. Kubinyi cikkében azonban arról olvashatunk, hogy borzasztó sok probléma terheli a két fogalmat, és nem tudja, hogy mi a különbség köztük. Engel Pál volt az, aki először írta le sejtését a Szent István birodalma című összefoglalásában, hogy az aula a királyi magánudvart (a „mozgó” udvart, a szolgálatában állók körével), a curia pedig a „nyilvános” udvart jelenthette. Csukovits Enikő ezt vitte tovább Anjou Károly monográfiájában. Megint csak a historiográfiai jelentőség érdekében egy kicsit bővebb jegyzettel ki lehetne emelni a határozott állítások újszerűségét. Később is előkerül a curia-aula különbözősége, a megintő parancs fejezetben, ahol plasztikus leírást kapunk a különbségekről. Ezek mind Tringli új eredményei. Érdeemes volna jegyzetben ezekre a későbbi kiegészítésekre utalni a probléma első exponálásakor.

Negyedszer nem hagyhatom szó nélkül azt az eljárást, hogy a hatalmaskodási esetek leírásánál említett rengeteg helynév, földrajzi név esetében Tringli mindenhol megmondja a tágabb vidéket vagy a megyét. Ekkora adatmennyiséggel ugyanis csak így lehet jól bánni. Hibát vagy kifogásolnivalót nem találtam az azonosításokban.

Ötödször szeretném kiemelni a *Megintő parancs* című fejezetet (573), amely a magyar perjog történetének vadonatúj fejezete. Itt végre kiemeli a disszerens, hogy eddig ezzel nem foglalkozott a kutatás. („A kancelláriában kelt királyi parancs, mint egy jogvita elsimítási módszere, elkerülte a jogtörténészek figyelmét, mivel ők csak a peres eljárást rekonstruálták. A kormányzattörténészeket a kancellária vagy a hiteleshelyek formális tevékenysége érdekelte, nem pedig az ott elintézett ügyek tartalma, így ezt az eljárást eddig nem írta le a történeti kutatás.” 573.)

Hatodszor felhívom a figyelmet a szerző trucidálás fogalom-értelmezésére. Mindannyian szembesülünk a problémával, hogy a hatalmaskodások leírásakor, gyakran említik, hogy a lovas hatalmaskodók a megtámadottakat a lovak szügyével lökdösték (*pectoribus equorum trucidari*). „Ez volt az enyhe lovas támadás legegyszerűbb módszere, célja pedig minden esetben a megtámadott elkergetése, az adott helytől való távol tartása volt. A lovas tulajdonképpen lovát használta fegyverként, megsarkantyúzta hátasát, ami aztán nekirontott a vele szemben állónak, aki, hogy le ne tapossák, kénytelen volt meghátrálni.” (287) Tringli két példát hoz arra, hogy férfiakkal és nőkkel szemben egyaránt alkalmazott módszerről van szó, és ezt azért teszi, mert „oklevelet sokat forgató történész körökben szóban felmerült már az a vélemény, hogy a nemi erőszak egy finom megfogalmazású leírásával van dolgunk. Erről azonban szó sincs.” Gond nélkül elfogadható a megállapítás, azonban a bizonyítást kevésnek érzem. Meggyőzőbb lenne az érvelés, ha több adatot hozna a férfiakra, hiszen az okleveleket forgató embernek az az érzése, hogy sokkal többször kifejezetten nők elleni trucidálást említenek az oklevelek. Lehet, hogy csak mindig ők voltak otthon?

Szintén kevésnek érzem a bizonyítást, amikor arról ír, hogy „A tisztségviselők nagy valószínűség szerint hivatalvárlással kerültek tisztségükbe.” (344.) A jelenség a német szakirodalomban ismert, ez alapján feltételezi magyarországi meglétét is. Mint írja, a „magyar középkorkutatás mindaddig nem vett tudomást erről”. Tringli forrásismeretével biztosan tud felhozni olyan gyanús esetet, ahol legalább felmerül a probléma. Ha viszont nincs forrás erre, akkor vajon miért nincs? Máskor mindig meggyőzően megmagyarázza a források hiányát, itt utalás sem történik rá.

A disszertációban egyetlen nyilvánvaló tévedést találtam, ez is bizonyára figyelmetlenségből becsúsztott „sajtóhiba”. Az 517. oldalon az 1298. évi törvényekkel kapcsolatban írja, hogy „a törvény meghozatalakor az esztergomi érseki szék üresedésben volt, a megválasztott új érsek, Dömötör még nem kapta meg a pápai megerősítést, egyébként is elfordult András királytól, és a trónkövetelő Anjouk oldalára állt.” Itt egyértelműen Bicskei Gergelyről van szó.

Látható, hogy a fentebb elmondottak az értekezés erényeit domborították ki, hiszen az érdemi elismerés mellé csak halvány bíráló megjegyzéseket tudtam felsorakoztatni. Ez a szerző eddigi munkásságának ismeretében egyáltalán nem meglepő. Dolgozatait mindig kellő alapossgal és időráfordítással készítette el, ahogy disszertációját is, amely tartalmilag és formailag egyaránt tudományosan értelmezhető, önálló alkotás, s kétség sem fér hozzá: a

pályázó saját, szakirodalmi, de legfőképpen primér forráskutatáson alapuló eredményeit tartalmazza, azaz minden tekintetben hiteles. Argumentációja a gondolatmenet minden egyes pontján ellenőrizhető, módszerei a medievisztikában kimunkált metódusok, amelyeket jelentős mértékben tovább is fejlesztett tudományágunk nagy hasznára. A munka minden tekintetben eleget tesz tehát a megkívánt tudományos kritériumoknak. A több mint 600 oldalas dolgozat kifejezetten jól tagolt, gondolatmenetét szerkezeti formája is tükrözi, ugyanazok a források visszatérnek a különböző fejezetekben, mert a szétbontott tematika így kívánta meg. Nyelvi megformáltsága a tudományos értekező próza követelményeinek maximálisan megfelel. A vizsgálatok széles körű szakirodalmi tájékozottságon, de ennél is szélesebb és alaposabb primér forrásismereten, körültekintően összeállított összehasonlító anyagon és részletekbe menő forrásmagyarázatokon alapulnak. A Doktori Tanács felkérésére tehát azt tudom válaszolni, hogy az opponens a mű téziseit teljes mértékben el tudja fogadni új tudományos eredményként, a doktori művet nyilvános vitára egyértelműen alkalmasnak tartja. Bár a felkérés nem tartalmazta, hogy nyilatkozni kellene arról, hogy az opponens támogatja-e a jelöltet MTA doktora cím megszerzésében, ezt az eddigi szokások alapján megteszem. Befejezésül annyit mindenképpen meg kell jegyezniem, hogy Tringli István művét mind témaválasztásának fontosságát illetően, hiszen a középkor lényegét világítja meg, mind módszertanában és eredményeiben az utóbbi évtizedek magyar történetírásának – nemcsak a medievisztika területén – legjelentősebb munkájaként tartom számon.

2021. október 17.

Rác György

